

УДК 321.61:929 Николај II
94:327(497.11:470)"19"(093.2)

Милана ЖИВАНОВИЋ
milana.zivanovic@yahoo.com

Слика последњег руског цара код Срба у 20. веку

Апстракт: У чланку се на основу архивске грађе, штампе из периода пре и након Првог светског рата и литературе анализира развој и промена перцепције руског императора Николаја II током 20. века. Рад показује како је однос српске политичке елите, дипломатских представника, јавног мњења и историографије према последњем цару зависио од руско-српских, односно совјетско-југословенских односа.

Кључне речи: император Николај II, Србија, Југославија, Русија, Совјетски Савез, русофилија, антикомунизам

Приврженост српске политичке елите и јавног мњења Русији односно Совјетском Савезу мењала се током 20. века. У контексту руско-српских, односно совјетско-југословенских односа,¹ мењао се и

---

1 О руско-српским/совјетско-југословенским односима у 20. веку: Мирослав Јовановић, *Срби и Руси 12–21. век (историја односа)*, (Београд: Народна библиотека Србије, 2012); Никола Б. Поповић, *Србија и царска Русија*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1994); Nikola В. Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu (1941–1945)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988); Алексеј Ј. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији: Утицај СССР-а и руских емиграција на догађаје у Југославији 1941–1945*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2011); Алексеј Ј. Тимофејев, „Взаимоотношения России и Србии с конца XII до начала XX века“, *Русские в Србии*, сос. Алексеј Ј. Тимофејев, Алексеј Б. Арсенјев, (Белград: Координационни совет рускиих соотечественников в Србии, 2009); Мирослав Јовановић, *Досељавање рускиих избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, (Београд: Стубови културе, 1996); Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, (Београд: Чигоја, 2006); Вук Винавер, „Прилог историји југословенско-совјетских односа: 1929–1934“, *Историјски гласник* 1/1965; Вук Винавер, „Југословенско-совјетски односи 1919–1929: питање признања СССР и успостављање југословенско-совјетских дипломатских односа“, *Историја 20. века* 7/1965; Вук Винавер, „Прилог историји југословенско-совјетског политичког зближења 1940–1941. године“, *Историјски гласник* 1/1966; Анатолиј С. Аникеев, *Как Тито от Сталина ушел: Югославия, СССР и США в начальный период „холодной войны“ (1945–1947)*, (Мо-

њен однос према појму „руско“, „Русија“ и од 1922. СССР (мада је у јавном дискурсу често замењиван појмом „Русија“). Стога је и синтаagma „руски цар“ добијала различите предзнаке и била симбол заштите, покровитељства, односно самодржавља.

Представа руског императора Николаја II од најранијих помена његовог имена, одражавала је и пратила линију званичне државне политике Србије и Југославије према руском царству односно Совјетском Савезу и зависила је од њене русофилске, антикомунистичке или антисовјетске оријентације. Ипак, треба нагласити и да је у појединим случајевима ова слика била оптерећена и тешко објашњивом и нерационалном приврженошћу свему „руском“. Управо такав пример је био и код једног од најраније забележених описа цара. Наиме, неколико година по његовом ступању на престо, тачније 1896. српска добротворка Драгиња Петровић је поводом крунисања поклонила императору Косовски крст, који је нађен у близини места погибије кнеза Лазара. У пропратном писму она се обраћа „заштитнику српског народа“;² иако није постојао ниједан оправдан нити рационалан разлог да се у поменутом периоду Николај II именује за браниоца Срба. Због тога се уосталом и претпоставља да је реч о личној или континуираној колективној русофилији.³ Слично томе је и писање штампе о броду „Цар Никола II“ три године касније, 1899. Српске новине су забележиле да је „један од најлепших и најбољих пароброда“ назван по Николају II с обзиром да је „по елеганцији био достојан имена великог цара“.⁴

Оваква русофилска расположења, која су се одражавала и на однос српског друштва према императору, могуће је пратити и по доласку династије Карађорђевић на престо. Почетком руско-јапанског рата 1904. године, београдско јавно мњење је упутило „заштитнику и војду свег словенства“ писмо које је објављено у *Политици* у оригиналу, на руском језику, јер је постојало уверење да ће „сваки Србин разумети осећања која су у њему исказана и речи којима је казана“.⁵ Је-

---

сва: Российская академия наук Институт славяноведения, 2002); Ljubodrag Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953–1956“, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, Zbornik radova sa naučnog skupa, ur. Petar Kačavenda, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1999).

2 *Летопис цркве светог Николе у Београду*, приредила Ксенија Кончаревић, (Београд: Управа храма Светог Николе у Београду, 1996), 45.

3 О русофилији: Јовановић, *Срби и Руси 12–21. век*.

4 *Нова Искра*, год. I, бр. 9, 1. 5. 1899, 160.

5 Аноним, „Поздрав руском цару“, *Политика*, год. I, бр. 20, 31. 1. 1904, 1.

дан интелектуалац се касније присећао како је јавност обавештавана о овом рату и своје и реакције својих вршњака, ђака престоничке гимназије, 1905. на вест да је руска војска поражена код Мукдена. „Наш се час у гимназији примицао крају, када смо приметили неко комешање у ходнику гимназије. Наш професор изишао је био да види шта се догађа. Када се кроз неколико минута вратио, дознали смо и ми страшну вест о поразу Руса код Мукдена. И ми ђаци нижег разреда, мада нисмо били начисто ни с тим где је Мукден, плакали смо због руске несреће. Када се час завршио, у ходнику није било уобичајене јурњаве, није било дечјих свађа у дворишту. Тужни смо пошли кући...“⁶

О односу јавности према Николају II говори и чланак којим су читаоци обавештени о почетку револуције у Русији 1905. и у којем је аутор одговорност за доношење одлуке о гушењу устанка приписао лицима на која император није имао утицаја, наводећи да „царева околина, они људи који мимо цара, мимо његове воље владају Русијом по својој памети, наредили су војсци да силом угуши ту побуну“.⁷ Руски цар је био величан и приликом прославе тровековне владавине династије Романов на руском престолу 1913. године. Том приликом је у престоничкој *Политици* истицано да „руски цар персонификује велику Русију и словенског цара“, уз покличе „Боже, царја храни!“⁸ Исте године је поменуто гласило навело да је становништво Београда, прослављајући пад Скадра у Балканском рату, изразило „своју безграничну љубав“ према „светлом владару“, „узвишеном владоцу, заштитнику свих Словена“.⁹

Сарајевски атентат и јулска криза 1914. године представљали су даљи корак у развоју слике последњег руског цара. По пријему императоровог телеграма у којем је наведено да Русија неће бити равнодушна према судбини Србије, Никола Пашић се прекрстио, рекавши „Боже милостиви, руски цар“.¹⁰ Регент Александар је затим у својој прокламацији, после цареве објаве о уласку Русије у рат, о Николају II писао као о „узвишеном“ владару који је на „први глас о аустријском нападу на Србију витешки са целом оружаном Ру-

6 В. Глуздовски, „Судбоносна битка код Мукдена“, *Време*, год. X, бр. 2936, 27. 2. 1930, 3.

7 Аноним, „Русија“, *Политика*, год. II, бр. 363, 15. 1. 1905, 1.

8 Брана, „Триста година славе“, *Политика*, год. X, бр. 3273, 21. 2. 1913, 1.

9 Аноним, „Манифестације у Београду“, *Политика*, год. X, бр. 3321, 11. 4. 1913, 3.

10 Василиј Н. Штрандман, *Балканске успомене*, (Београд: Жагор, 2009), 328; Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић: у ратовима за ослобођење*, књ. I, (Београд: Завод за уџбенике, 2002), 125.

сијом стао у одбрану Српства и Словенства¹¹. Више од годину дана касније, децембра 1915, након повлачења преко Албаније, регент је упућујући императору молбу за помоћ истицао његово очинско старање за српски народ.¹² Стога је разумљиво што је царева абдикација изазвала мучан утисак код представника српског народа. О томе сведоче и речи једне болничарке Добровољачког корпуса: „ми Срби смо падом цара Николе изгубили јединог и главног пријатеља српског уједињења у Русији“.¹³ И Никола Пашић је у поздравном телеграму Павлу Николајевичу Миљкуову, новом министру иностраних послова у Привременој влади, крајем марта 1917. године истакао „узвишени пример патриотизма који је цар својим одрицањем показао целом свету, а у првом реду Словенима да би се у интересу отаџбине“¹⁴ „прибрала сва снага руских грађана“ и победио непријатељ.¹⁵ Слична Пашићевој изјави је и објава у *Српским новинама* 7. марта 1917. у којој је наведено да је цар свију Руса Никола II „абдицирао“¹⁶ на један светао начин¹⁷. Фебруарска револуција је прокоментарисана речима да „велики руски народ, решивши једанпут своју унутрашњу ситуацију, излази на фронт уједињен: моћан као сунце, силан као усов, страشان као стихија“.¹⁸ У нарочитом извештају из Петрограда, пак,

11 „Наредба војци“, *Политика*, год. XI, бр. 3777, 25. 7. 1914, 1.

12 Поповић, *Србија и царска Русија*, 124; Глигоријевић, *н. д.*, 190.

13 Никола Б. Поповић, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*, (Београд: Институт за савремену историју, 1977), 405.

14 Интересантно је да је поменути параграф Мирослав Спалајковић, српски посланик у Петрограду, у целини избрисао из текста који је саопштио П. Н. Миљкуову. Зоран Бајин, „Мирослав Спалајковић (1869–1951) Биографија“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2016), 291.

15 Ђорђе Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, (Зајечар: Задужбина „Никола Пашић“, 1995), 211.

16 За разлику од вести о абдикацији цара, у фељтону објављеном у *Српским новинама* (истом броју у којем је и објављена вест о хапшењу Привремене владе), М. Остојић је, пак, написао да „народ није поверовао у цара, да ће довести Русију до крајње победе и он га је преко својих избраника збацио“. *Српске новине*, год. LXXXIV, бр. 130, 31. 10. 1917, 6. У другом чланку из новембра месеца 1917. наведено је да су козаци „видели своју отаџбину – своју Родину да пропада и да би њу спасли, жртвовали су баћушку свога – цара Николаја. То је највећа жртва коју су козаци принели отаџбини. То је већа жртва и од саме крви, јер су они и њу морима и морима радо лили за дом Романова. Али је била у питању Русија, а она је изнад свега“. *Српске новине*, год. LXXXIV, бр. 132, 7. 11. 1917, 3.

17 *Српске новине*, год. LXXXIV, бр. 28, 7. 3. 1917, 1.

18 *Исто*.

истицано је да је императорова одлука о повлачењу са престола била изазвана жељом цара да се „у данашњим моментима не пролива крв између синова Русије“, чиме је доказана његова „велика мудрост и љубав“ према царевини. Споменуто је и да је Николај II „истргао мач из корица, јер није хтео допустити крвожедној Аустрији да уништи малу Србију, према којој је Цар увек показивао велику љубав и наклоност (...) Српски Му народ дугује нарочито захвалност и жели Њему и Његовом Дому дуг и срећан живот“.¹⁹ Треба нагласити и да је већ у првим наводима о Октобарској револуцији у *Српским новинама* била јасна одбојност државе према новим властима у Русији. У саопштењу се писало о „једној диктатури мањине чије ни намере ни средства нису јасна“ – „Лењин ће, како по свему изгледа, гађајући Русију, погодити себе“.²⁰

Свеликим пијететом је узваничном државном листу објављена вест о царској погибији: „Мученик је ових дана пао од хица злочинца изабраних од анархије да му чувају живот“.²¹ Тада је, уствари, и наговештена она линија коју ће држава следити у међуратном периоду. Наиме, саопштено је и да ће „благодарни Срби“ сутрадан (13. јула по старом календару) у српској цркви Светог Николе на Крфу одржати парастос „незаборављеном великом пријатељу српског народа цару Николају Романову“ који је „трагичном смрћу завршио свој мученички живот“.²² Чиновејствовао је митрополит (каснији патријарх) Димитрије. Били су присутни представници српске владе, председник Народне скупштине, посланици, чиновници, војници, официри и грађани.²³

Ову службу, као и реакцију српског регента, поменуо је у својим успоменама и Василиј Николајевич Штрандман, први секретар руске мисије у Србији. Он је забележио да су крајем јула 1918. године, док је био у Солуну, „стигле језиве вести о погибији царске породице. У августу те гласине су биле толико потврђене да је краљевић Александар дао да се одслужи парастос, још увек не губећи наду у спас царске породице“.²⁴ Реакцију краљевићеве сестре Јелене је у својим успоменама описао Сергеј Николајевич Смирнов, тадашњи

19 Исто, 2.

20 Српске новине, год. LXXXIV, бр. 130, 31. 10. 1917, 4.

21 Српске новине, год. LXXXV, бр. 82, 12. 7. 1918, 2.

22 Исто.

23 Српске новине, год. LXXXV, бр. 83, 14. 7. 1918, 1.

24 Василиј Н. Штрандман, н. д., 428.

гувернер царске апанаже у Павловску. Пишући о вести под називом „Свршен чин“ (о убиству цара) у месном листу, секретар краљевског двора каже: „за време шетње у тамничком дворишту срео принцезу која ме је тихо упитала: Јесте ли прочитали? Била је ван себе. Толико је била узбуђена да сам се бојао да не изгуби потпуно власт над самом собом.“²⁵

У периоду који је уследио након окончања Првог светског рата и трајао до почетка Априлског 1941. године, перцепција руског императора се најинтензивније развијала. Упркос нестанку Руске царевине, стварањем Краљевине СХС очувана је дотадашња русофилска државна линија будући да су новом државом управљали династија Карађорђевић и представници елите Краљевине Србије попут Николе Пашића. Уосталом, краљ Александар је био питомац војне школе у Петрограду и са владајућом царском породицом је био повезан и преко родбинских веза.²⁶ Успостављени су дипломатски односи са антибољшевичким центрима који су се борили против новог режима чије су идеје (и реализација) друштвеног преображаја код српске елите изазивали страх од револуције.²⁷ Тај страх је био повезан са бољшевичким паролама о светској револуцији, припремањем и убацивањем агената на територију Краљевине,²⁸ њиховом унутрашњом политиком, као и са чињеницом да је кнегиња Јелена Карађорђевић била у бољшевичком заробљеништву. То су основни фактори који су одредили послератну антикомунистичку политику краља Александра, односно одбацивање могућности успостављања дипломатских односа са Совјетским Савезом. Притом треба нагласити и да је несумњив утицај имала и помоћ императора Николаја II Краљевини Србији током Првог светског рата.

25 „Принцеза Јелена у ропству бољшевика“, *Време*, год. VIII, бр. 2261, 6. 4. 1928, 3.

26 Његова сестра Јелена Карађорђевић је била удата за кнеза Иоана Константиновича Романова, унука императора Николаја I. Людмила В. Кузьмичева, „Русское платье сербской принцессы. Свадьба Елены Карагеоргиевич и Иоанна Константиновича Романова“, *Родина*, март 2006, Спец. выпуск: Черногория и Россия.

27 Miroslav Jovanović, „Kraljevina SHS i antiboljševička Rusija 1918–1924. Skica za sveobuhvatno tumačenje“, *Tokovi istorije* 1–2/1995, 96.

28 Miroslav Jovanović, „Boljševička agenturana Balkanu 1920–1923. (Teze o organizaciji, strukturi, planovima i praksi)“, *Istorija 20. veka* 2/1995, 37–50; Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, 184–204.

И Пашићево²⁹ категоричко одбијање признања социјалистичке државе било је повезано са сопственим русофилством, емиграцијом у царску Русију, чињеницом да је управо она била његов најјачи ослонац, као и осећајем дуга према настрадалом владару,³⁰ који му је приликом аудијенције почетком 1914. обећао: „За Србију ћемо све урадити“. Стога је и разумљив његов став по питању успостављања редовних односа са СССР-ом: „Док сам ја жив – то не може бити. Сад од тога никакве користи не би имали, а доцније би нам то само шкодило.“³¹ Ипак, ова приврженост Русији није била неуобичајена за представнике српских политичких странака. Један од њих је изјавио да је „само та љубав доброга цара Николаја у трагичним данима аустријског ултиматума, могла да нам буде трачак наде и потпора за бољу будућност“.³²

Везе поглавара Српске са Руском православном црквом (РПЦ) и Руском царевином имале су велики значај за настанак њихових антикомунистичких погледа. Као београдски митрополит (потоњи први патријарх обновљене српске патријаршије) Димитрије Павловић је одржавао контакте са представницима РПЦ и уживао је велики углед у царевини.³³ Он се повлачио са српском војском и народом преко Албаније³⁴ и био принуђен да ишчекује долазак иностране помоћи. Интервенција императора Николаја II у Антанти је неупитно утицала на развој његових ставова и жеље да се одужи припадницима руског народа.

29 Јован М. Јовановић је писао да је Пашић имао и стварао међу својим присталицама култ руског цара. Јован М. Јовановић, „За Србију ћемо све учинити“, *Срби о Русији и Русима: Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750–2010): Антологија*, приредио Мирослав Јовановић, (Београд: Православно богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011), 677.

30 Уосталом, након Ивандањског атентата 1899. године Пашића је од смрти спасила интервенција цара Николаја II. Андреј Л. Шемјакин, „Из Крфа у Русију: Никола Пашић у Петрограду и Москви 1916. године“, *Први светски рат. Србија, Балкан и велике силе*, Зборник радова, ур. Срђан Рудић, Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2015), 198.

31 Ал.[ексеј] Ксјуњин, „Пашић у Русији“, *Политика*, год. XXIII, бр. 6693, 11. 12. 1926, 11.

32 Љуба Поповић, „После смрти Николе Пашића“, *Политика*, год. XXIII, бр. 6694, 12. 12. 1926, 1.

33 Александар Д. Средојевић, „Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930)“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2013), 352–356.

34 Радмила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожић (1881–1950)*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2006), 106.

Његов наследник на патријаршијском трону, Варнава Росић је попут краља Александра био руски питомац. Школован у петроградској Духовној академији,³⁵ он је као епископ јужних епархија искусио повлачење преко Албаније. Путовао је у Москву, Петроград и Харков са задатком да помаже Краљевини кроз предавања и писање у руским листовима. Како је био сведок почетка револуције,³⁶ постао је противник комунизма. О томе сведоче и његове речи да се „тај страшни бољшевизам шири као квасац и хоће да раскваси наша тела: он хоће да заведе анархију у целом свету и да упропасти хришћанство“,³⁷ као и да је комунизам „најстрашнији отров и опасност против које се треба борити“.³⁸ Антикомунизам је био оријентација и патријарха Гаврила Дожића (мада је имао другачији однос према Русима од свог претходника због сукоба са руским монасима).³⁹ Он је 1938, поводом обележавања седамдесетогодишњице царевог рођења, говорио о „великом руском Императору“, „великом заштитнику и покровитељу словенских народа, Св. Православља и целога човечанства“.⁴⁰ Поред поглавара, антикомунизам су делили и поједини епископи, попут охридског епископа Николаја Велимировића. Он је говорио о власти „грешника“ „која одриче царство небеско и хоће царство земаљско“, исказујући жељу за васкресењем царске Русије која „ће везати све модерне идоле и избацити их у бездан неповратни“.⁴¹

Уз реторичко питање „коме за свој преостали живот имамо захвалити?“ у редовима Српске православне цркве император Николај II је описиван као „спасилац наше земље, отац јединства наше браће“

35 Исто, 49; Преглед Цркве епархије жичке, год. XIX, бр. 8, август 1937, 3; „Петар Росић у Русији“, Политика, год. XXXIV, бр. 10474, 24. 7. 1937, 2.

36 „У рату за ослобођење балканском и за уједињење“, Политика, год. XXXIV, бр. 10474, 24. 7. 1937, 3.

37 Аноним, „Изасланик Његовог Величанства Краља открио је јуче у Београду споменик палим руским официрима и војницима“, Време, год. XVI, бр. 5029, 13. 1. 1936, 5.

38 Вељко Ђурић Мишина, Варнава, патријарх српски, (Пљевља–Подгорица: АП Принт Подгорица, 2012), 83.

39 Радић, н. д., 44–47.

40 Гласник: службени лист Српске Православне Патријаршије, год. XIX, бр. 14/15, 27. 5. / 9. 6. 1938, 359.

41 „Свети кнез Владимир Крститељ Руса. Реч на прослави дана Св. Владимира 28. јула 1932. у Београду“, Лесковачки гласник, орган лесковачке трговачке омладине, год. XII, бр. 37, 10. 9. 1932, 3.

који је „мученички пао за нашу праведну ствар“.⁴² Чак је био именован и за „блаженопочившег“⁴³ и „неумрлог мученика нашег националног јединства“.⁴⁴ Сличним епитетима је руски император био описиван и међу представницима војске. Светислав Тасовац, пуковник у пензији, иначе и потпредседник Одбора за подизање спомен-костурнице руским војницима на Новом гробљу, писао је о „блаженопочившем“ Николају II као „највећем заштитнику свих Словена“. Присећајући се повлачења преко Албаније, навео је да је император „био тај који је наше друге савезнике приволео да што пре пруже превозна средства за пребацивање наших трупа на Крф“,⁴⁵ као и да је помогао стварање „братске заједнице“ Срба, Хрвата и Словенаца.

Државну русофилску и антикомунистичку линију су одражавале и десетине хиљада руских емиграната које су нашле уточиште у Краљевини. Штрандман је писао да није било случаја да је краљ Александар „одбио молбе да се преко владе пронађу повољна решења за све већи број избеглица, њихов размештај и за материјалну потпору бар оном делу унесрећеног руског народа који се 1914. године на позив цара Николаја латио оружја ради спасења истоверне и истокрвне нам Србије“.⁴⁶ У међуратном периоду у Југославији су представници српског народа и руске емиграције заједнички и интензивно радили на величању царевог имена. Спомен-плоча императору постављена је 1930.⁴⁷ у цркви Александра Невског, 1933. подигнут је Руски дом императора Николаја,⁴⁸ а три године касније је на Вождовцу освећен Руски инвалидски дом цара-мученика Николе II, на земљишту које је поклонила Београдска општина,⁴⁹ задуживши се притом код Др-

42 Славко М. Павловић, „Споменик цару Николају II“, *Весник*, црквено-политички лист, бр. 46, 27. 11. 1926, 1–2.

43 *Гласник: службени лист Српске Православне Патријаршије*, год. IX, бр. 1, 1/14. 1. 1928, 8.

44 Славко М. Павловић, „Споменик цару Николају II“, *Весник*, црквено-политички лист, бр. 46, 27. 11. 1926, 1.

45 Светислав Ј. Тасовац, „Учешће Руса у одбрани Београда и на Солунском фронту“, *Време*, год. XIV, бр. 4529, 19. 8. 1934, 2.

46 Штрандман, *н. д.*, 428.

47 Аноним, „У храму Св. Александра Невског подигнуте су спомен плоче Цару Николају, Краљу Петру и Цару Лазару“, *Време*, год. X, бр. 3199, 23. 11. 1930, 3.

48 Аноним, „Њ. В. Краљица присуствује освећењу Дома цара Николе II у Београду“, *Време*, год. XIII, бр. 4048, 10. 4. 1933, 3.

49 Аноним, „Освећење темеља Руског инвалидског дома“, *Време*, год. XI, бр. 3415, 6. 7. 1931, 5; Аноним, „Освећење камена-темеља руског инвалидског дома“, *Правда*, год. XXVII, бр. 186, 6. 7. 1931, 4.

жавне хипотекарне банке за рачун Савеза руских ратних инвалида.⁵⁰ Приликом освећења Руског дома, Александар Белић је нагласио да је ова установа именована по „ономе коме наша земља највише дугује за своју слободу и уједињење“, „који је у страшном часу подигао спасоносну руку помоћи нашем народу“.⁵¹ Иначе, одлуком Одбора београдске општине из децембра месеца 1929. улицом цара Николаја је названа дотадашња Макензијева улица,⁵² а 1926. је исказана жеља да се императору подигне „монументални“ споменик у Београду,⁵³ за који је Пашић тестаментом издвојио 800.000 динара.⁵⁴

Година 1930. значајна је и због захтева за канонизацијом. У току прославе Дана православља у Лесковцу марта месеца, један од чланова одбора који је организовао ову свечаност, Сретен Динић је упутио молбу Светом синоду, тражећи да прогласи „блаженопочившег“ и „племенитог“ цара за свеца. Овај захтев је оправдао чињеницом да је император „цар-мученик“, „чувар српског народа до последњег часа живота свога“, именовавши га већ за „неумрлог“.⁵⁵ Подршку овом захтеву исказала је лесковачка штампа, која је писала да је цар био „праведан као Христ и питом као голуб“,⁵⁶ као и охридски епископ Николај Велимировић на прослави дана Светог Владимира 1932. године. Епископ је нагласио царево мучеништво и њего-

50 Историјски архив Београда (ИАБ), фонд Општина града Београда, Књига записника одлука Одбора Општине Београдске бр. 67, Записник I редовне седнице Одбора Општине београдске од 25. јануара 1933. године, с. 28.

51 Аноним, „Освећење Руског дома Цара Николе II“, *Политика*, год. XXX, бр. 8949, 10. 4. 1933, 7.

52 ИАБ, фонд Општина града Београда, Књига записника одлука Одбора Општине београдске бр. 58, Записник XXXVI редовне седнице Одбора Општине Београдске од 13. децембра 1929. године, с. 184.

53 Славко М. Павловић, „Споменик цару Николају II“, *Весник*, црквено-политички лист, бр. 46, 27. 11. 1926, 2.

54 Пашић је 1922. отворио код Државне хипотекарне банке штедну књижицу, уложивши 684.875 динара у сребру. „У случају моје смрти новац на овој књижици предати председнику Народне скупштине са жељом, да Скупштина реши да се овај новац употреби за подизање споменика благоупокојеном руском цару Николи у знак захвалности српског народа.“ Децембра месеца 1926. сума на рачуну је због камате износила 826.605 динара. Рачун је испражњен 1946. године. Шемјакин, „Из Крфа у Русију“, 204–205; Бора Димитријевић, „Штедна књижица Николе Пашића из 1922. године“, *Архив 3/2002*, 124–130.

55 Аноним, „Три прославе у Лесковцу“, *Лесковачки гласник*, год. X, бр. 11, 15. 3. 1930, 2.

56 Аноним, „Цар Никола II Романов“, *Лесковачки гласник*, год. X, бр. 28, 12. 7. 1930, 1.

ву жртву за српски народ, поредећи га са кнезом Лазаром.⁵⁷ Чини се да је и патријарх Варнава био склон захтеву за канонизацијом с обзиром да је 1935. о императору говорио као о „неумрлом“ и „блаженопочившем“,⁵⁸ а наредне године, приликом откривања костурничког споменика императору, палим официрима и војницима у светском рату, говорио је о „цару-мученику“.⁵⁹ Уосталом и загребачки митрополит Доситеј је истакао да „Србија поштује императора као свеца“.⁶⁰

Своје ставове о руском императору исказивали су и дипломатски представници Србије. Иако се у извесној мери разликују од претходно наведених, приметно је понављање одређених мотива. Димитрије Поповић, који је био посланик у Русији, писао је о Николајевој слабости и потчињености особама из сопственог окружења⁶¹ (али и царевој добродушности и родољубљу), а његово доба је сматрао „завршном епизодом у несрећи и пропасти старе Русије“. И сам русофил, Поповић је свој чланак завршио речима да му је „у више махова тешко пало“ кад је морао да пише о „стварима неповољним за Русију“.⁶² И Јован М. Јовановић, некадашњи посланик у Бечу, истицао је цареву подређеност,⁶³ али је помињао да је овај пацифиста „чинио много“⁶⁴ за српску војску у два наврата (интервенција након повлачења преко Албаније и допринос стварању Југословенске добровољачке дивизије).

За разлику од њих, Марко П. Цемовић, српски конзул у Одеси, писао је о цару као о „најплеменитијем“ спасиоцу који се жртвовао због „свесловенских осећања“,⁶⁵ иако је и он истицао Николајеву „силу и слабост“.⁶⁶ Цемовићева представа цара је у великој мери одређена

57 „Свети кнез Владимир Крститељ Руса. Реч на прослави дана Св. Владимира 28. јула 1932. у Београду“, *Лесковачки гласник*, год. XII, бр. 32, 6. 8. 1932, 2.

58 Аноним, „Свечана сахрана посмртних остатака руских ратника палих за величину Југославије“, *Политика*, год. XXXII, бр. 9702, 25. 5. 1935, 7.

59 Аноним, „Изасланик Његовог Величанства Краља открио је јуче у Београду споменик палим руским официрима и војницима“, *Време*, год. XVI, бр. 5029, 13. 1. 1936, 5.

60 „Сербская церковь о царе-мученике“, *Царский вестник*, № 495, 5. 4. 1936, 1.

61 Димитрије Поповић „Петар Велики и Никола II (одломак)“, *Срби о Русији и Русима: Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750–2010): Антологија*, приредио Мирослав Јовановић, 672–673.

62 *Исто*, 676.

63 Јован М. Јовановић „За Србију ћемо све учинити“, *Срби о Русији и Русима*, 676.

64 *Исто*, 679.

65 Марко П. Цемовић, *Месечник мојих чланака*, (Београд: М. П. Цемовић, б. г.), 8.

66 *Исто*, 9.

и императоревом реакцијом на његову молбу за помоћ српском народу из 1916. године. Назвао га је „Богом, спасиоцем“ јер је Николај II потврдио да ће учинити све што може, након чега је целивао „свету руку другог српског цара мученика“. ⁶⁷ И Мирослав Спалајковић, некадашњи царски посланик у Петрограду, писао је о последњем руском императору као о „цару-мученику“ чија је крв „утонула у море крви које је пролила Русија револуционарног периода“ ⁶⁸ и истицао да цар „није био крив за невоље и несреће руског народа“. „Није истина оно што се о њему, нарочито у данима револуције, говорило из заслепљене мржње и политичких страсти (...) За спас части образа Русије, он је принео на жртву, не само себе, него и оне који су му били најмилији.“ ⁶⁹ Спалајковићев антикомунизам је био неупитан (руски бољшевизам је назвао „пролазном патолошком појавом“) ⁷⁰ а познат је и његов инцидент са В. И. Лењином. ⁷¹ У жеку рата, 1943. године, критикујући англо-америчку политику на Балкану због подршке партизанском покрету, Спалајковић је говорио о њеним притисцима на краља Петра да „се покори убицама цара Николаја II, највећег српског добротвора“. ⁷²

У међуратном периоду, у српској периодици, поготово у дворском и прорежимском листу *Време*, објављивано је мноштво чланака о цару и царској породици, укључујући и сензационалистичке вести. Објављивани су први званични совјетски документи о погибији, ⁷³ а чак су преношени гласови да су њихови посмртни остаци пренети тајно у Београд и сахрањени у руској цркви Свете тројице. ⁷⁴ Сами наслови били су изузетно емотивно обојени, попут „Како је изгледао

67 Исто, 12.

68 Др М.[ирослав] С.[палајковић], „Једна тужна десетогодишњица“, *Политика*, год. XXV, бр. 7259, 17. 7. 1928, 7.

69 М.[ирослав] Спалајковић, „Никола II, цар светац“, *Политика*, год. XXXV, бр. 10851, 14. 8. 1938, 4.

70 Милош Живковић, „Краљ Никола и руска револуција“, *Време*, год. VI, бр. 1743, 26. 10. 1926, 3.

71 Неколико извора помиње да је на једном пријему крајем јула 1918. Спалајковић пљунуо Лењина. Бајин, „Мирослав Спалајковић“, 327–329.

72 Исто, 537.

73 „Званични документи о погибији руске царске породице“, *Време*, год. XI, бр. 3243, 6. 1. 1931, 4; „Последњи покушај да се цар спасе“, *Време*, год. XI, бр. 3244, 10. 1. 1931, 4; „Како је изгледао цар кад је први пут прошао поред совјетског џелата“, *Време*, год. XI, бр. 3245, 11. 1. 1931, 4; „Совјет у Јекатеринбургу доноси одлуку да се Цар са породицом погуби“, *Време*, год. XI, бр. 3246, 12. 1. 1931, 4.

74 Аноним, „Да ли су посмртни остаци царске руске породице пренети тајно у Београд“, *Време*, год. XI, бр. 3243, 6. 1. 1931, 4.

цар кад је први пут прошао поред совјетског џелата“. Писано је о убиству императора „на свиреп“,⁷⁵ „грозан начин“, као о трагедији,⁷⁶ злочину, „језивом догађају“ и о „зверским убицама“.⁷⁷

О односу *Времена* према руском цару сведочи карикатура објављена марта 1929, односно у тренутку када је Стаљин победио Троцког у борби за власт. Она приказује Лава Бронштајна који проси говорећи: „Ја рачунам на хуманост Вашу“, док се у позадини налази силуета императора и крст на којем пише „Кућа Ипатијев“ као симбол његове прошлости (карикатура бр. 1).⁷⁸ Карикатура је дело службеног карикатуристе овог изразито антикомунистичког гласила Драгослава Стојановића,⁷⁹ кроз чија су дела изражавана ставовишта о совјетском режиму а који је био познат у међуратном Београду и Југославији по својим оштрим критикама бољшевичке власти. Позната је његова карикатура „Сваки Рус има права да умре“ објављена фебруара 1922. у којој је Троцки приказан као сејач смрти над пољем пуним крстова.⁸⁰ Поменути карикатуру је могуће повезати са Пашићевим експозеом исте године у Народној скупштини у којем је изјавио: „Да мењамо политику и да се миримо са руском владом пре него што се она измирила са својим народом, то не можемо“,⁸¹ као и са чланком у *Лесковачком гласнику* да је „Русија остављена да се сама очајнички бори са смрћу“.⁸²

Стојановићево дело је и карикатура под називом „Одбијен састанак“ (карикатура бр. 2) која приказује неприхватање руске царице мајке да прими италијанског краља који се руковао са Г. В. Чичерином током конференције у Ђенови, док је, као и у једној од претходних, у позадини силуета цара Николаја II: „Не, сире, Ваше су руке

75 Аноним, „Помен цару Николи“, *Време*, год. I, бр. 3, 20. 12. 1921, 3.

76 Аноним, „Синоћни помен Николи II и његовој породици“, *Политика*, год. XXV, бр. 7259, 17. 7. 1928, 2.

77 М. П., „Десетогодишњица трагичне смрти цара Николе II и његове породице“, *Време*, год. VIII, бр. 2358, 18. 7. 1928, 5.

78 *Време*, год. IX, бр. 2584, 3. 3. 1929, 1.

79 Био је сарадник у хумористичком часопису *Ошишани јез*, за који је израдио заглавље са језом који се огледа у огледалу. Загорка Јанц, „Драгослав Стојановић, београдски карикатуриста и сликар 1891–1945“, *Годишњак града Београда XXXVIII*, (Београд, 1991), 139.

80 *Време*, год. II, бр. 68, 25. 2. 1922, 1.

81 *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС, Редован сазив за 1921/22. год.* (Од I претходног до XXXVIII редовног састанка), (Београд: Државна штампарија Краљевине СХС, 1922), 204.

82 Андрија В. Бриген, „Русија на крсту“, *Лесковачки гласник*, бр. 18, 6. 5. 1933, 1.

крвљу упрскане руковањем са убицама сина мога.“⁸³ Као одраз антикомунистичког става *Времена* интересантна је и карикатура руског емигранта Сергеја Мироновича Головченка⁸⁴ објављена 1929. под називом „Како бољшевици остварују своје паролe“. У овој карикатури, састављеној од шест мањих, приказују се њихове првобитне изјаве и каснији поступци. „Земља народу, урликали су бољшевици, вешајући поседнике... и испунили су све то дословце“ терором над становништвом. „Смрт капитализму‘ рекли су они, пљачкајући народни новац... Али инострани капитал добро нам дошао!“ „Не признајемо царске дугове‘ одговарали су они савезницима... али тешко онима који се огреше о царске дугове“ нападајући кинеску владу. „Пролетери свих земаља уједините се‘ викали су из Москве... И ово је добро дошло свим одбеглим робијашима, издајицама и варалицама“ који су одведени у затвор. „Не може једна царска породица да влада народом од 180 милиона‘ веле црвени, спаљујући царске лешеве... Али може један криминални тип Стаљин да уништава глађу и терором овај народ.“ „Вера је опијум за народ‘ гунђали су они, пљачкајући цркве... али изгледа да ће опијен овим отровом, народ, запушити за увек уста својим крвницима.“⁸⁵ Можда и најилустративнији пример односа *Времена* према бољшевицима представља чињеница да су ове новине на насловној страни објавиле фотографију „убице руског цара“⁸⁶ Јутовског.

Нису сви листови у међуратном периоду делили мишљење режима. Тако је изразито критички настројен према власти (због чега је и често био забрањиван) *Рад: лист за одбрану и организацију радног народа*, који је уређивао Драгољуб Јовановић, био позитивно настројен према совјетској влади. Ово гласило, које је било блиско Земљорадничкој странци и социјалистима, након пете забране је ос-

83 *Време*, год. II, бр. 211, 23. 7. 1922, 1.

84 Познати карикатуриста и цртач стрипа, руски емигрант Сергеј Миронович Головченко радио је у *Времену*, *Новостима*, часопису *Ошишани јеж*. Творац је стрипа „Макс и Максић“. Tatjana Puškadija-Ribkin, *Emigranti iz Rusije u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba*, (Zagreb: Prosvjeta, 2006), 140; Magdalena Medarić, „Doprinos ruskih emigranata Hrvatskoj likovnoj kulturi – slikarstvu, kiparstvu, arhitekturi, fotografiji i filmu (od 20-ih do 40-ih godina dvadesetog stoljeća)“, *Oko književnosti Osamdeset godina Aleksandra Flakera*, ur. Josip Užarević, (Zagreb: Disput, 2004), 300–301; Magdalena Medarić, „Ruski emigranti, likovni umjetnici, i njihov doprinos umjetnosti karikature“, *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*, 122/2001, 46.

85 *Време*, год. IX, бр. 2877, 27. 12. 1929, 7.

86 Аноним, „Убица руског цара“, *Време*, год. II, бр. 55, 12. 2. 1922, 1.

новало лист *Нерад*, који је у првом броју 1927. године критиковао државу што није признала Совјетски Савез. „Опростит ћемо јој што нам је послала само пола милиона својих избеглица, само неколико својих славних генерала и само једног Врангела, што нас је, услед благостања националне победе, узнемирила вестима о глади, о људима који једу земљу, о мајкама које бацају своју децу у воду, о гладној смрти пет милиона људи... Русија за нас управо не постоји. Али за љубав пепела царевог, можда ћемо се смиловати да јој приђемо, па и да признамо ‘тамо оне разбојнике’“⁸⁷

Питање регулисања и успостављања односа са Совјетским Савезом је представљало предмет спора низа политичких фактора у Краљевини. На седницама Народне скупштине је овом питању посвећивана велика пажња. Међу представницима српских партија главни аргумент „против“ је била помоћ царске Русије и императора. Тако је 1938. посланик опозиције Лазаревић подсећао да је краљ Александар категорички одбијао могућност успостављања „нормалних односа“ са Совјетским Савезом док у њему владају „цареубице и народоубице“⁸⁸

Пишући о победи српске војске на Церу, В. Н. Штрандман се у својим *Успоменама* присећао једног преломног догађаја из августа месеца 1939. године: „Ко би тада поверовао да после 25 година, на свечану прославу јубилеја српске победе, нисмо били позвани ни ја, који сам имао званични статус у Београду, ни генерал Артамонов... Судећи по исцрпним новинским извештајима и причама очевидаца, у говорима председника министарског савета Драгише Цветковића, патријарха Гаврила и генерала Душана Трифуновића нису споменути ни цар Николај ни Русија уопште. То је невероватно, али је ипак тако. Моје и Артамоновљево присуство на овој свечаности се сматрало непожељним. Нису желели да се сећају спасилачке руке царске Русије пружене Србији. То је учињено да би се додворили бољшевицима.“⁸⁹ Након што је јуна 1940. Југославија признала Совјетски Савез,

87 Драган Петровић, „Југословенска политичка јавност и СССР 1922–1941“, (докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2014), 349.

88 *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије, III редован сазив за 1937–38*, Књига III, од XX до XXV редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, (Београд: Државна штампа-рија Краљевине Југославије, 1938), 831.

89 Штрандман, *н. д.*, 386.

из штампе постепено ишчезавају чланци и наводи о руској емиграцији, императору Николају II и царској Русији и уступају место просовјетским.⁹⁰ Индикативна је реченица којом је познати новинар Вук Драговић започео своје дело *Савез Совјетских Социјалистичких Република*: „У пуном јеку светског рата, 2. марта 1917. године, цар Русије Никола II Романов абдицирао је на престолу.“⁹¹ Тиме је поручио да је започета нова ера у историји ове земље, али и, чини се, у односу према цару.

У првим деценијама по окончању Другог светског рата, у историографији се није много писало о руском цару. Знатан број чланака бавио се темом југословенско-совјетских односа. Углавном су император и самодржавље помињани у контексту Фебруарске револуције,⁹² односно да је „цар збачен“.⁹³ Однос појединих представника српске политичке елите према предратној Русији, поменутој у невеликом броју јавних иступања, био је негативан и сврсисходан у периоду након резолуције Информбироа 1948. године. Њега може илустровати и један текст објављен у *Борби* 1949. у којем је Моша Пијаде упоредио совјетске методе са методама предреволюционарне Русије.⁹⁴ О овом периоду је писао и Марко П. Цемовић у *Месечнику мојих чланака* образлажући да његов чланак под називом „Цар Никола II и Срби“ није могао бити објављен у „једном великом престоничком листу“ јер су „сада код нас у подједнакој немилости покојни цар Никола II и Стаљин. Све што је словенско“.⁹⁵

До промене у послератном расветљавању улоге руског цара⁹⁶ у периоду од 1914. до 1917. године дошло је 1977. објавом

90 Да је реч о појави и промени која је обухватила велики број гласила, сведочи и анализа карикатура из *Ошишаног јежа* објављених након успостављања дипломатских односа са Совјетским Савезом. Карикатура под називом „После двадесет година“, објављена на насловној страни априла 1940, приказује Руса који испитује Србина где је био протеклих 20 година, на шта му он одговара да се задржавао „на западним странама“. *Ошишани јеж*, год. VI, бр. 277, 20. 4. 1940, 1.

91 Vuk Dragović, *Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika*, (Beograd: Nolit, 1940), 11.

92 У појединим случајевима и у контексту руске револуције 1905. године. Stojan Kesić, „Odjek ruske demokratske revolucije 1905. u radničkim pokretima Srbije i Hrvatske“, *Istorija 20. veka* 1-2/1993, 21-34.

93 Jovan Marjanović, „Oktobarska revolucija u Rusiji 1917 i Narodna revolucija u Jugoslaviji 1941-1945“, *Istorijski glasnik: organ istorijskog društva* 3-4/1957.

94 Vladimir Dedijer, *Dokumenti 1948*, II, (Beograd: Rad, 1980), 235.

95 Цемовић, *н. д.*, 3.

96 Треба поменути и чланак Богумила Храбака „Русија и спасавање Србије у јесен 1915. године“ објављен годину дана раније, 1976. У раду је академик на-

докторске дисертације Николе Б. Поповића. Истражујући односе између Србије и Русије у Првом светском рату, уважени историчар је, поводом регентовог апела руском цару почетком 1916, описао императоров одговор као „пун саосећања“.⁹⁷ Пишући о добровољачкој дивизији у Русији, истакао је и да је „југословенска ствар имала чврст и искрен ослонац у цару Николају II“,⁹⁸ док је као „позитивну“ окарактерисао „једну од последњих одлука последњег Романова у односу на Србе и Југословене“⁹⁹ којом је услишио молбу Спалајковића из марта 1917. да Добровољачки корпус поштеди од рата.

Крајем 80-их година, професор Сава Живанов је, истражујући револуцију у Русији 1917, писао о, у извесној мери, противречној личности цара – његовој „непопустљивости“, али и „неодлучности“ и „колебљивости“¹⁰⁰ у тренуцима када је започела побуна у фебруару месецу.

Професор Ђорђе Станковић је, пак, средином последње деценије 20. века, бавећи се југословенским питањем у односима Николе Пашића и савезника, нагласио прагматичност српског председника Министарског савета марта 1917, који је „неоспорно био погођен падом старог царског режима, али ипак није дозволио да емотивна пристрасност остави видљивог трага на његову државничку делатност“.¹⁰¹

Однос према руском императору код представника српског народа у 20. веку може се поделити на неколико раздобља. Први период до завршетка Првог светског рата, у којем је цар описиван као старатељска фигура и спасилац, поставио је темеље глорификације цара у међуратном периоду, у којем је величање Николаја II кулминирало истицањем захтева за канонизацијом. У трећем периоду, који је започео доласком комунистичке партије на власт и трајао до прве половине 70-их година, о њему је веома мало писано. Од осме

вео да је почетком децембра 1915. „руски цар показивао незадовољство због безизлазног положаја Србије и немогућности Русије да јој укаже помоћ“, повезујући то питање са обавештењима „о бедном стању српске војске“ („можда су на цара деловали извештаји“). Богумил Храбак, „Русија и спасавање Србије у јесен 1915. године“, *Историјски часопис* 23/1976, 171.

97 Поповић, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*, 106.

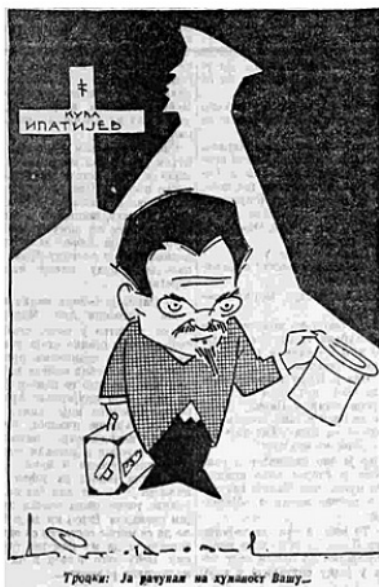
98 *Исто*, 330.

99 *Исто*, 305.

100 Sava Živanov, *Revolucija u Rusiji 1917. godine. Ključna pitanja, osnovni tokovi i socijalni i politički nosioci*, (Beograd: Naučna knjiga, 1988), 33.

101 Станковић, *н. д.*, 210.

деценије 20. века започиње раздобље које карактерише разјашњавање улоге цара у Првом светском рату, период који је настављен почетком 21. века.

Карикатура бр. 1 (Време, 3. 3. 1929)

Карикатура бр. 2 (Време, 23. 7. 1922)

Извори и литература

Необјављени извори

- Историјски Архив Београда. Фонд Општина града Београда.

Објављени извори

- *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС, Редован сазив за 1921/22. год.* (Од I претходног до XXXVIII редовног састанка). Београд: Државна штампарија Краљевине СХС, 1922.
- *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив за 1937–38, Књига III: од XX до XXV редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938.* Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1938.

Штампа

- *Весник*, црквено-политички лист
- *Време*
- *Гласник: службени лист Српске Православне Патријаршије*
- *Лесковачки гласник*, орган лесковачке трговачке омладине
- *Нова искра*
- *Ошишани јеж*
- *Политика*
- *Правда*
- *Преглед цркве епархије жичке*
- *Српске новине*
- *Царский вестник*

Литература

- Аникеев, Анатолий С. *Как Тито от Сталина ушел: Югославия, СССР и США в начальный период „холодной войны“ (1945–1947).* Москва: Российская академия наук Институт славяноведения, 2002.
- Бајин, Зоран. „Мирослав Спалајковић (1869–1951) Биографија“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2016.
- Винавер, Вук. „Југословенско-совјетски односи 1919–1929: питање признања СССР и успостављање југословенско-совјетских дипломатских односа“. *Историја 20. века* 7/1965.

- Винавер, Вук. „Прилог историји југословенско-совјетских односа: 1929–1934“. *Историјски гласник* 1/1965.
- Винавер, Вук. „Прилог историји југословенско-совјетског политичког зближења 1940–1941. године“. *Историјски гласник* 1/1966.
- Глигоријевић, Бранислав. *Краљ Александар Карађорђевић: у ратовима за ослобођење*, књ. I. Београд: Завод за уџбенике, 2002.
- Dedijer, Vladimir. *Dokumenti 1948*, II. Београд: Rad, 1980.
- Димитријевић, Бора. „Штедна књижица Николе Пашића из 1922. године“. *Архив* 3/2002.
- Dimić, Ljubodrag. „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953–1956“. *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, Zbornik radova sa naučnog skupa, ur. Petar Kačavenda. Београд: Institut za savremenu istoriju, 1999.
- Dragović, Vuk. *Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika*. Београд: Nolit, 1940.
- Ђурић Мишина, Вељко. *Варнава, патријарх српски*. Пљевља–Подгорица: АП Принт Подгорица, 2012.
- Živanov, Sava. *Revolucija u Rusiji 1917. godine. Ključna pitanja, osnovni tokovi i socijalni i politički nosioci*. Београд: Naučna knjiga, 1988.
- Јанц, Загорка. „Драгослав Стојановић, београдски карикатуриста и сликар 1891–1945“. *Годишњак града Београда XXXVIII*. Београд, 1991.
- Јовановић, Miroslav. „Boljševička agentura na Balkanu 1920–1923. (Teze o organizaciji, strukturi, planovima i praksi)“. *Istorija 20. veka* 2/1995.
- Јовановић, Мирослав. *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*. Београд: Стубови културе, 1996.
- Јовановић, Miroslav. „Kraljevina SHS i antiboljševička Rusija 1918–1924. Skica za sveobuhvatno tumačenje“. *Tokovi istorije* 1–2/1995.
- Јовановић, Мирослав. *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*. Београд: Чигоја, 2006.
- Јовановић, Мирослав. *Срби и Руси 12–21. век (историја односа)*. Београд: Народна библиотека Србије, 2012.
- Kesić, Stojan. „Odjek ruske demokratske revolucije 1905. u radničkim pokretima Srbije i Hrvatske“. *Istorija 20. veka* 1–2/1993.
- Кузьмичева, Людмила В. „Русское платье сербской принцессы. Свадьба Елены Карагеоргиевич и Иоанна Константиновича Романова“. *Родина*, март 2006, Спец. выпуск: Черногория и Россия.

- *Летопис цркве светог Николе у Београду*, приредила Ксенија Кончаревић. Београд: Управа храма Светог Николе у Београду, 1996.
- Marjanović, Jovan. „Oktobarska revolucija u Rusiji 1917. i Narodna revolucija u Jugoslaviji 1941–1945“. *Istorijski glasnik: organ istorijskog društva* 3–4/1957.
- Medarić, Magdalena. „Doprinos ruskih emigranata Hrvatskoj likovnoj kulturi – slikarstvu, kiparstvu, arhitekturi, fotografiji i filmu (od 20-ih do 40-ih godina dvadesetog stoljeća)“. *Oko književnosti Osamdeset godina Aleksandra Flakera*, ur. Josip Užarević. Zagreb: Disput, 2004.
- Medarić, Magdalena. „Руски емигранти, ликовни умјетници, и њихов допринос умјетности карикатуре“. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost* 122/2001.
- Петровић, Драган. „Југословенска политичка јавност и СССР 1922–1941“. Докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2014.
- Popović, Nikola B. *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu (1941–1945)*. Београд: Institut za savremenu istoriju, 1988.
- Поповић, Никола Б. *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*. Београд: Институт за савремену историју, 1977.
- Поповић, Никола Б. *Србија и царска Русија*. Београд: Службени лист СРЈ, 1994.
- Puškadija-Ribkin, Tatjana. *Emigranti iz Rusije u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba*. Zagreb: Prosvjeta, 2006.
- Радић, Радмила. *Живот у временима: Гаврило Дожић (1881–1950)*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2006.
- *Срби о Русији и Русима: Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750–2010): Антологија*, приредио Мирослав Јовановић. Београд: Православно богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011.
- Средојевић, Александар Д. „Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930)“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2013.
- Станковић, Ђорђе. *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*. Зајечар: Задужбина „Никола Пашић“, 1995.
- Тимофеев, Алексей Ю. „Взаимоотношения России и Сербии с конца XII до начала XX века“, *Русские в Сербии*, сос. Алексей Ю. Тимофеев, Алексей Б. Арсеньев. Белград: Координационный совет российских соотечественников в Сербии, 2009.

- Тимофејев, Алексеј Ј. *Руси и Други светски рат у Југославији: Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2011.
- Шемјакин, Андреј Л. „Из Крфа у Русију: Никола Пашић у Петрограду и Москви 1916. године“. *Први светски рат. Србија, Балкан и велике силет*, Зборник радова, ур. Срђан Рудић, Миљан Милкић. Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2015.
- Храбак, Богумил. „Русија и спасавање Србије у јесен 1915. године“. *Историјски часопис* 23/1976.
- Цемовић, Марко П. *Месечник мојих чланака*. Београд: М. П. Цемовић, б. г.
- Штрандман, Василиј Н. *Балканске успомене*. Београд: Жагор, 2009.

Milana Živanović

The Image of the Last Russian Emperor among the Serbs in the 20th Century

Summary: Relations between Russia and Serbia, Kingdom of Yugoslavia or FNRY and Soviet Union have been changing during the 20th century. They went through different phases - from support, protection and war alliance to the absence of diplomatic relations, split and conflict. The perception of Russian Emperor Nicholas II among the representatives of Serbian elite, society and media also changed. He was given positive or negative mark and the image was a reflection and an indicator of relations between the two countries. In the period of intense political relations and alliance during the pre-war years and World War I, Serbian politicians and diplomats have depicted the last Russian Emperor as the protector and guardian. After the war, the anti-Communist regime in the newly formed Kingdom of SHS/Yugoslavia refused to recognize the Soviet Union and based on war perception and execution of Nicholas II and his family by the Bolsheviks' order, the government which consisted of the pre-war ruling dynasty and elite, and Serbian Orthodox Church glorified Nicholas II as a saviour of the state and martyr. Serbian residents also have shared this sense and it culminated with a public demand for his canonization in 1930. However, after Yugoslavia has recognized the Soviet Union in 1940, it slowly started making changes in public mentioning of Russian Emperor. In the period after the World War II, very little was written about the Nicholas II by the Serbian historians. But after the mid-1970s, they have started to clear up the role of the last Russian tsar in the World War I, which continued in the 21st century.

Key words: Emperor Nicholas II, Serbia, Yugoslavia, Russia, Soviet Union, anti-communism, Russophilia